

כיבוי דלקות בשבת

הרב מנחם פרל

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. מקור איסור כיבוי האש בשבת

ג. האם איסור כיבוי למעשה הוא רק לשיטת רבי יהודה?

ד. הסבר הגרש"ז אוירבך לחומרא המיוחדת בכיבוי דליקה בשבת

ה. הבנה מהודשת בסוגיה

ו. לקח מוסרי

א. פתיחה

חוק 'הרשות הארצית לכבאות והצלה' נתקבל בכנסת בכ' באב תשע"ב (8 באוגוסט 2012). החוק מסמך את הרשות כאחראית לפעול ל'הצלת חיי אדם ורכוש'. כגוף העוסק בהצלת חיים, מוצבים לוחמי האש על משמרת 24 שעות ביממה, שבעה ימים בשבוע. עם זאת, תפקידם מוגדר לעיל, כולל גם הצלת רכוש, האסור בשבת ע"פ ההלכה.

במאמר זה אשתדל להגדיר את המותר והאסור ע"פ ההלכה בפעולות כיבוי דלקות בשבת, בפרט בצורת החיים וצורת ההתיישבות בעידן המודרני.

ב. מקור איסור כיבוי האש בשבת

כיבוי אש נחשב לאחד מל"ט אבות המלאכה האסורים בשבת¹, אולם כוונת המשנה למכבה על מנת להבעיר טוב יותר², שכן פעולת קלקול איננה אסורה מהתורה בשבת³. עם זאת, בכיבוי עץ נוצר פחם, ואם כן, לא רק קלקול יש בפעולת כיבוי העץ, אלא גם תיקון. אמנם כאשר המכבה התכוון רק לכבות את האש, ולא התכוון ליצר פחם, יש בפעולתו מלאכה שאינה צריכה לגופה⁴. ביחס למלאכה שאינה צריכה לגופה נחלקו התנאים, רבי יהודה ורבי שמעון⁵, וההלכה בזה איננה חד משמעית,

¹ משנה מסכת שבת פרק ז משנה ב: אבות מלאכות ארבעים חסר אַחַת. הַזוֹרֵעַ. וְהַחוֹרֵשׁ. וְהַמְעַמֵּר. ... הַפּוֹתֵב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. וְהַמוֹחֵק עַל מְנַת לְקַחֵב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. הַבּוֹנֵה. וְהַסּוֹתֵר. הַמְכַבֵּה. וְהַמְבַּעֵיר. הַמְפָּקֵה בַּפְּטִישׁ. הַמוֹצִיא מְרֻשּׁוֹת לְרֻשּׁוֹת. הָרִי אֵלּוֹ אַבּוֹת מְלֹאכוֹת אַרְבָּעִים חֲסֵר אַחַת:

² כמו מלאכות המוחק [עמ"נ לכתוב שתי אותיות] והסותר.

³ משנה שבת יג, ג: הַקּוֹרֵעַ בְּחֻמָּתוֹ וְעַל מְתוֹ, וְכֹל הַמְקַלְקֵלִין, פְּטוּרִין. וְהַמְקַלְקֵל עַל מְנַת לְתַקֵּן, שְׁעוּרוֹ כַּמְתַּקֵּן:

⁴ משנה מסכת שבת פרק ג משנה ה: הַמְכַבֵּה אֶת הַנֵּר מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְתַיָּרָא מִפְּנֵי גוֹיִם, מִפְּנֵי לְסָטִים, מִפְּנֵי רוּחַ רָעָה, וְאִם בְּשִׁבִיל הַחֹלֶה שְׁיִישׁוֹן, פְּטוּר. כָּחַס עַל הַנֵּר, כָּחַס עַל הַשְּׂמֹן, כָּחַס עַל הַפְּתִילָה, חֵיב. וְרַבִּי יוֹסִי פּוֹטֵר בְּכֻלָּן חוּץ מִן הַפְּתִילָה, מִפְּנֵי שֶׁהוּא עוֹשֶׂה פְּחָם:

⁵ בכמה מקומות במשנה ובתלמוד, למשל: (שבת מב, א): "למימרא דשמואל כרבי שמעון סבירא ליה? והאמר שמואל: מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ. ואי סלקא דעתך סבר לה כרבי שמעון - אפילו של עץ נמי! - בדבר שאין מתכוין - סבר לה כרבי שמעון, במלאכה שאינה צריכה לגופה - סבר לה כרבי יהודה."; (שבת עג, ב): "אמר רבי אבא: החופר גומא בשבת ואינו צריך אלא לעפרה - פטור עליה. ואפילו לרבי יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה הני מילי - מתקן, האי - מקלקל הוא."; (שבת קז, ב): "הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו - פטור, אם לרפואה - חייב. מאן תנא? אמר רב יהודה אמר רב: רבי שמעון היא, דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה - פטור עליה."

לדעת הרמב"ם איסורה מהתורה⁶, לדעתם ראשונים רבים איסורה מדרבנן⁷, ודעת השולחן ערוך שנויה במחלוקת⁸. המשנה מקדישה במסכת שבת פרק שלם ביחס לדליקה בשבת. מחצית הפרק הראשונה עוסקת בלהדריך מה מותר להוציא מהבית בשעת הדליקה. המחצית השנייה של הפרק עוסקת בהדרכה באופן המותר למנוע את התפשטות הדליקה בשבת. אך אין במשנה כל הוראת היתר ביחס לכיבוי אש בשבת. לכאורה, אסור באופן חד משמעי (להוציא מקום של סכנת חיים או ספק סכנה⁹). אדרבה אסור אף לומר לנכרי לכבות את האש.

משנה שבת טז, ו:

נְכָרֵי שֶׁבָּא לְכַבּוֹת, אֵין אוֹמְרִים לוֹ כִּבֵּה (רע"ב: דְּאָמְרִיהּ לְנִכְרֵי שְׁבוֹת) וְאֵל תִּכְבֶּה (אֵין צָרִיף לְמַחֹת בְּיָדוֹ, אֶלָּא יִנְיַחְנוּ וְיִכְבֶּה, מִפְּנֵי שְׁאֵין שְׁבִיתת הַנְּכָרֵי

⁶ רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה ז - כל העושה מלאכה בשבת אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה חייב ה עליה, כיצד הרי שכבה את הנר מפני שהוא צריך לשמן או לפתילה כדי שלא יאבד או כדי שלא ישרף או כדי שלא יבקע חרש של נר חייב, מפני שהכיבוי מלאכה והרי נתכוין לכבות ואף על פי שאינו צריך לגוף הכבוי ולא כבה אלא מפני השמן או מפני החרש או מפני הפתילה הרי זה חייב, וכן המעביר את הקוץ ארבע אמות ברשות הרבים או המכבה את הגחלת כדי שלא יזוקו בהן רבים חייב ואף על פי שאינו צריך לגוף הכבוי או לגוף ההעברה אלא להרחיק ההזק הרי זה חייב וכן כל כיוצא בזה.

⁷ רב האי גאון, ר"ח, רמב"ן, רשב"א, הרא"ש. סתם שו"ע בסי' שטז, ח ועוד.

⁸ השדי חמד בכללי הפוסקים דף חי, א ס"ק יב בכללי השו"ע כתב: "סתם ואח"כ מחלוקת בדברי מרן דהלכה כסתם יש מקומות שאינו כן, והיינו אם הביא סברת המחלוקת בלשון אבל פלוגי אומר וכיוצא לא אמרינן בזה הלכה כסתם, כ"כ הרב פמ"ג או"ח במשבצות סי' לב סק"ח. גם הרב נודע ביהודה ח"א סי' ע"ה (מחיר"ד) נראה שסובר ... ומרן חיד"א בשיורי ברכה שבברכי יוסף או"ח סי' שכ"ג אות ב לא ברירא ליה האי כללא עי"ש..."

⁹ תלמוד בבלי מסכת יומא דף פה, שלהי עמ' א' ועמ' ב: מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת ... אמר שמואל ... [וְשִׁמְרָתֶם אֶת חֻקֵי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֱלֹהִים] וְחֵי כִּהֶם [אֲנִי ה' (ויקרא חי,ה)] - ולא שימות בהם. וברמב"ם שבת ב, א שכל ספק פקו"ג דוחה שבת. וכ"ה בשו"ע או"ח שכח, ובראש סע' שטט.

עֲלֵיהֶם, דִּישָׁרְאֵל אֵינוֹ מְזַהֵר עַל שְׁבִיתַת הַנְּכָרִי כְּשֶׁאֵינוֹ עֹבֵד¹⁰. אמנם לרמז התירו, כמו שאמר רבי אמי: בדליקה התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד (שבת קכא, א).

חז"ל אף הגבילו את האפשרות להציל מהדליקה:
משנה שבת טז, ב:

מְצִילִין מְזוֹן שְׁלֹשׁ סְעֻדוֹת, הָרְאוּי לְאָדָם לְאָדָם, הָרְאוּי לְבַהֲמָה לְבַהֲמָה. פִּיצֵד. נִפְלָה דְלָקָה בְּלֵילֵי שַׁבָּת, מְצִילִין מְזוֹן שְׁלֹשׁ סְעֻדוֹת, בְּשַׁחֲרִית, מְצִילִין מְזוֹן שְׁתֵּי סְעֻדוֹת, בְּמַנְחָה, מְזוֹן סְעֻדָּה אַחַת.¹¹

בהסבר הגמרא משנה זו מונח חששם מהרחבת ההיתר בכיבוי דליקה
תלמוד שבת קיז, ב:

מכדי בהיתרא קטרח (רש"י: חזו לטלטול, ולחצר המעורבת), נציל טפי! - אמר רבא: מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה (לאתחולי בהצלה כולי האי, מתוך שהוא בהול - מינשי ליה שבת, ואתי נמי לכבווי) - אתי לכבווי.

מאידיך, מצאנו בכמה מקומות בתלמוד, שחז"ל לא גזרו במקום צער, ולא רק צער הגוף אלא גם הפסד ממון.

מקור מפורש לכך בכתובות ס, א:

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח, יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס. תניא, נחום איש גליא אומר: צינור שעלו בו קשקשין (רש"י: קשים ועשבים

¹⁰ סיום המשנה הוא: מפני שאין שביחתו עליהן, אבל קטן שבא לכבות, אין שומעין לו, מפני ששביחתו עליהן:

¹¹ סיום המשנה: רבי יוסי אומר, לעולם מצילין מזון שלש סעודות:

שסותמים ומעכבים את קלוחו ומימיו יוצאים ומתפשטים לגג ודולפין לבית), ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש. מאי טעמא? מתקן כלאחר יד הוא, ובמקום פסידא לא גזרו בה רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כנחום איש גליא.

ובמקום נוסף, **משנה שבת כד, א:**

מי שֶהֶחֱשִׁיף בְּדֶרֶךְ, נוֹתֵן פִּיסוֹ לְנִכְרִי (רש"י: מבעוד יום), וְאִם אֵין עֲמוּ נִכְרִי, מְנִיחוֹ עַל הַחֲמוֹר. הִגִּיעַ לְחֶצֶר הַחִיצוֹנָה (של עיר, שהוא מקום המשתמר ראשון, וּבֵא לְפָרֵק מִן הַחֲמוֹר), נוֹטֵל אֶת הַכֶּלִים הַנֹּטְלִין בְּשֶׁבֶת, וְשֹׁאֵינָן נוֹטְלִין בְּשֶׁבֶת, מֵתִיר אֶת הַכֶּלִים, וְהַשְּׂקִין נוֹפְלִין מֵאֲלֵיהֶם:

המשנה התירה לבקש מנכרי לעשות עבורו את מלאכת טלטול הארנק ברשות הרבים, ובמידת הצורך אף לטלטל בעזרת החמור 'פחות פחות מד' אמות', אף שקיים חשש שיטלטל ד' אמות ממש ברשות הרבים. ומנמקת זאת הגמרא שם כנגד, א: מאי טעמא שרו ליה רבנן למיתב כיסיה לנכרי (והרי הוא שלוחו לישאנו בשבת)? - קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו (מלהציל ממונו), אי לא שרית ליה - אתי לאיתויי ארבע אמות ברשות הרבים.

היינו במקרה אחד (דליקה) סוברת הגמרא כי אם תעמיד את האדם בניסיון התמודדות עם הצלת ממונו הנשרף, עלול הוא לכבות את הדליקה ולעבור על איסור שבת (מלאכה שאינה צריכה לגופה) ולכן נגביל מאד את יכולתו להציל מהדליקה, ובמקרה אחר אם לא נתיר לו עלול הוא לעבור על מלאכת הוצאה (טלטול ברשות הרבים) ולכן מתירים לו איסור דרבנן. והוא לכאורה סתירה, שהרי גם מלאכה שאינה צריכה לגופה נחשבת לאיסור מדרבנן לרוב הפוסקים?¹²

¹² וישנם מקורות נוספים בתלמוד בהם הקילו באיסורי דרבנן מפני הפסד ממון: שבת קמב, ב:

הראשונים עמדו על סתירה זו ויישבו בכמה אופנים.
 תוס' בשם ר"ת כתבו¹³ שמכאן יש ללמוד למי שמתירא מן הלסטים או מן השלטון
 שהוא מותר לטלטל את המעות כדי להחביאן.
 הרמב"ן¹⁴ מחלק בין ציווי לאבד ממונו בידיו בקום ועשה, שזה ראו חז"ל כשגיאה
 מלהורות כך, ובין להימנע מלהצילו בשב ואל תעשה.
 "ש"מ שאני כיס שבידו, שאין אדם מוצא לכו לזרקו".
 ומתוך כך חולק על ר"ת והתרומה ואוסר לטלטל מעות להצניען מפני גולן. ומה
 שהתירו לטלטל ארנק שנשכח בחצר (לעיל בהערה 12), ע"י ככר או תינוק, אין הלכה
 כך אלא כרב אשי שם שמתיר טלטול כזה למת בלבד.
 הרשב"א¹⁵ מחמיר עוד יותר.

ואלא מיהו אין דינם של רבותינו הצרפתים ז"ל נראה בעיני, דהכא לאו משום
 הפסד התירו לו לטלטלו ולהעביר פחות פחות מארבע אמות, אלא מפני
 שהוא במקום שאם לא תתיר לו כן אינו מעמיד עצמו על ממונו ואתי לידי
 איסורא דאורייתא, ותדע לך שהרי שנינו הגיע לחצר החיצונה נוטל כלים

אמר רבי אושעיא: שכח ארנקי בחצר - מניח עליה ככר או תינוק, ומטלטלה. אמר רב יצחק: שכח לבינה בחצר
 - מניח עליה ככר או תינוק, ומטלטלה. אמר רבי יהודה בר שילא אמר רבי אסי: פעם אחת שכחו דסקיא מלאה
 מעות בסרטיא (רשות הרבים), ובאו ושאלו את רבי יוחנן, ואמר להן: הניחו עליה ככר או תינוק (דלישתרי
 לטלטלה אגבייהו תוך ארבע אמות, וטלטלה פחות פחות מארבע אמות, או במחיצה של בני אדם, כדאמרינן
 בעירובין (ג, ב)) וטלטלה. אמר מר זוטרא: הלכתא ככל הני שמעתתא בשוכח (אבל במניח מדעת מערב
 שבת - לא התירו לו לטלטלה על ידי ככר או תינוק). רב אשי אמר: אפילו שכח נמי לא, ולא אמרו ככר או
 תינוק אלא למת בלבד (משום כבוד הבריות, כשמוטל בחמה).

¹³ לא נמצא אצלנו תוס' כזה, אך כמה מהראשונים מביאים אותו, כמו הרשב"א והר"ן. וכ"כ בספר התרומה
 בהלכות שבת ס"י רכו.

¹⁴ בחידושויו על מס' שבת דף קנג,א. דומה לו כתב המאירי.

¹⁵ שבת דף קנג ע"א.

הניטלין בשבת, ושאינן ניטלין בשבת מתיר חבלים והשקים נופלין מאיליהן. ואמרינן בגמ' דאפילו בשליפי רב רבני דקרני דאומנא דהוי הפסד מרובה לא חששו ומאבדן ביד. ואף על פי שעד עכשיו התרתו בטלטולן בעודו בדרך, דאלמא שמעינן מינה בהדיא דלא התירו לו כלל משום הפסד ממונו אלא מפני שהוא במקום שקרוב לבא בו לידי איסורא דאורייתא, אבל מי שמתירא מפני לסטים מאי איכא, אי לא שרית ליה אתי לטלטולי, אטו כדי שלא יבא לידי טלטול מי שרינן ליה טלטול, הלכך לא שרינן ליה כלל כן נראה לי.

לר"ן בחידושו¹⁶ חילוק אחר:

אלא כך אני אומר דהיינו טעמא דשרו ליה רבנן הכא ובדליקה לא שרו ליה לפי שכל הפסד שהוא נופל פתאום שאפילו בלא איסור שבת אדם בהול עליו וצריך שימחה הצלתו כגון דליקה בכי הא שייך למימר מתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה אתי לכבווי לפי שמתוך שהדבר נחפז הרבה ואין לבו עליו אי שרית ליה מידי אף הוא לא יתן דבריו לשיעורין ואתי לכבווי, דכל כי האי גוונא טפי איכא למיחש למתוך שאדם בהול מדאיכא למיחש לאין אדם מעמיד. אבל הכא אין השעה דחוקה כ"כ שיהא לבו בהול עליו ואי שרית ליה אף הוא יציל בההוא גוונ' דשרית ליה בלחוד ואי לא שרית ליה מידי אף הוא לא יעמיד עצמו על ממונו ויציל כי היכי דבעי. והיינו לישנ' דלעיל אמרי' מתוך שאדם בהול והכא אמרי' לפי שאין אדם מעמיד עצמו כנ"ל. ובההיא דפ' נוטל אף על פי שאין הדבר נחפז שיהא לבו בהול עליו היינו טעמא דלא שרו ליה רבנן לפי שכיון שבעיר הוא ואפשר לו לישב ולשמור עד לערב לא שייך למימר אין אדם מעמיד עצמו על ממונו שהרי יכול להציל ממונו בלא דחיית אסור ולענין ליסטים נראין הדברים שלבו של אדם בהול עליהן שהרי

¹⁶ ודומה לו כתב בפסקי הרי"ד.

הצלתן נחפזת אפילו בלא איסור שבת ואי שרית לה מידי אתי לידי איסורא דאורייתא זהו דעתי:

א"כ הר"ן מחלק בין הפתעה מלחיצה (דליקה) שאם תתיר לו הוא עלול לעבור את הגבול מפאת הלחץ, לבין מצב מתדרדר שאדם מבין שהולך לאבד ממון, שם הפוך, אם תאסור הכל הוא עלול להתעלם מהאיסור.

לסיכום, חז"ל הגבילו יהודי להציל מדליקה ואסרו לכבותה גם כשמדובר באיסור מדרבנן משום ש (רמב"ן) הדליקה מכלה מאליה ואתה נדרש 'רק' לחדול מלהצילו מחשש (רשב"א) שתפרוץ את הגבול ותעבור על איסור תורה. או משום (ר"ן) שדליקה באה בהפתעה, ואם תתיר לו איסורי דרבנן יעבור גם על איסורי תורה מבהלה.

בתנאי החיים של היום, בדליקות רבות לא מעורב עץ, אך אעפ"כ בהזעקת כבאים כרוכים איסורי תורה רבים (רבבות הבערות מנוע) עקב נסיעת רכב הכיבוי אל מקום האירוע.

למעשה, קשה לתאר היום דליקה, שלכבותה יוזעקו כבאים, שאין בה כל ספק סכנה. ובכגון דא שנינו:

תלמוד ירושלמי מסכת יומא פרק ח:

הזריז משובח, והנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים.¹⁷

כבר הרמ"א במפתו על השולחן ערוך (או"ח שלד, כו) העיר על כך שבימיו, בכל דליקה יש סכנת נפשות:

הגה: וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה ה"מ בימיהם, אבל בזמן שאנו שרויין בין הנכרים והיה חשש סכנת נפשות, כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל שמותר לכבות דליקה בשבת (עב) משום דיש בה סכנת נפשות והזריז הרי זה

¹⁷ וכ"פ בשו"ע או"ח שכח, ב.

משובח. ומ"מ הכל לפי הענין, דאם היו בטוחים ודאי שלא יהיה להם סכנה בדבר, אסור לכבות ... וכן נוהגין (תרומת הדשן סימן נ"ח והגהות אשרי פרק מי שהוציאואוהו בשם א"ז); ודוקא לכבות הדליקה דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה (משנ"ב ס"ק עו - ... ובאמת לענין כיבוי בכדי נקט, דאפילו אי הוי כיבוי מלאכה הצריכה לגופה ג"כ מותר, כיון דכתב שיש סכנה אם לא יכבה, אלא נקטיה משום סיפא לאשמועינן דלענין הצלת ממון אסור לחלל שבת אפילו במלאכה שא"צ לגופה (...), ויש סכנה אם לא יכבה, אבל אסור לחלל שבת כדי להציל (ממון)...

אמנם הרמ"א מדבר בדר"כ על סכנה מסיבות צדדיות, ולא מהאש עצמה, וכמש"כ המשנ"ב¹⁸: משום דיש בה סכנת נפשות - שכשהדליקה מתגברת אז הם חוטפים ושוללים, וכשאדם מעמיד עצמו על ממונו יבואו להרוג אותו: אך מסברא פשוטה וממקום אחר נלמד היתר לכבות מכח התפשטות הסכנה מהאש. הגמרא במסכת שבת (דף מב, א) לומדת שמותר לכבות בשבת גחלת המונחת ברשות הרבים.

והאמר שמואל: מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים (רש"י: שמשליכין לחוץ פסולת של ברזל, דלא שייך כבוי בהכי מדאורייתא, ומדרבנן אסורה, והיכא דאיכא נזקא לרבים - לא גזרו על השבות), אבל לא גחלת של עץ (דאיסורא דאורייתא היא, וחייב סקילה). ואי סלקא דעתך סבר לה כרבי שמעון - אפילו של עץ נמי! (דהא לר' שמעון מלאכה שאינה צריכה לגופה - פטור עליה, וכל כיבוי אינו צריך לגופו, חוץ מעושי פחמין או מהבהבי פתילה) - בדבר שאין מתכוין - סבר לה כרבי שמעון, במלאכה שאינה צריכה לגופה - סבר לה כרבי יהודה. אמר רבינא:

¹⁸ שם ס"ק עב בשם הב"י.

הלכך (כיון דאמרת לא גזרו שבות דכיבוי מתכת במקום נזקא דרבים) קוץ ברשות הרבים - מוליכו פחות פחות מארבע אמות (עד שיסלקנו לצידי רשות הרבים, דאיסורא דרבנן הוא), ובכרמלית (דטלטול דידיה דרבנן) אפילו טובא (יעבירנו בעקירה אחת).

וכ"פ בשו"ע¹⁹:

גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה יכול לכבותה²⁰, בין אם היא של מתכת בין אם היא לה של עץ, והרמב"ם אוסר בשל עץ.

המשנה ברורה²¹ מבאר את שתי הדעות שהציג השו"ע כאן:

דכיבוי שחייב מן התורה הוא דוקא כשמכבה לעשות פחמין אבל סתם כיבוי הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה והוא רק איסור דרבנן, ובמקום הזיקא דרבים שיוכלו להנזק בגופן לא גזרו, אבל במקום הזיקא דממונא אסור, כמ"ש סעיף כ"ה. והרמב"ם ס"ל דחייב במלאכה שאצ"ל ולכך אסור בשל עץ אבל בשל מתכת ליכא איסור כיבוי מן התורה לכו"ע דאינו שורף²²:

עפ"יז כתב בערוך השולחן²³ טעם נוסף להתיר כיבוי אש בשבת בזמנו:

¹⁹ אורח שלד, כז.

²⁰ משנה ברורה סימן שלד ס"ק פב: יכול לכבותה - ומיירי שאין לו עצה איך לטלטלה ממקום זה לפנותה למקום אחר שאין רבים מצויים בה דאל"ה בודאי יותר טוב שיפנה אותה ולא יכבנה:

²¹ ס"ק פד.

²² ובמשנה ברורה ס"ק פה מכריע: "והלכה כדעה ראשונה [א"ר]:"

²³ אורח חיים סימן שלד סעיף ט.

ולפ"ז נלע"ד עוד היתר בזמן הזה על ההיתירים שיתבארו בסוף סי' זה בכיבוי שריפות בזמן הזה בשבת. דכיון דעכשיו הבתים בנוים על מיצר רשות הרבים, דלא כבזמן הגמ' שהבתים היו תוך החצר ולא היו הבתים סמוכים לרשות הרבים, אבל עכשיו הבתים סמוכים לרשות הרבים, וממילא דמהשריפה נופלים הרבה גחלים עד אין מספר לרשות הרבים ואנן קיי"ל דמכבין גחלת ברשות הרבים אפילו של עץ מפני נזק רבים. ודבר ידוע שאם באנו לכבות כל גחלת במקום שנפלה א"א בשום אופן משום דהרוח מפזרן למקומות רבים בלי שיעור ולא נספיק לכלות כולם ולכן מפני נזק רבים יש היתר לכבות הדליקה עצמה כדי למנוע היזק רבים ...

בצורת המגורים היום, כאשר לכל בית מיכלי גז, חיבורי חשמל רבים, בתים רבי קומות המאכלסים בצפיפות יחסית המוני בני אדם, הסכנות המצויות בדליקה רבות הרבה יותר, ועל כן ברירת המחדל היא כיבוי דליקה בשבת.

ג. האם איסור כיבוי למעשה הוא רק לשיטת רבי יהודה?

אכן בתלמוד הירושלמי²⁴ מובאת ברייתא: תני אף מכבין להציל. היינו מותר לכבות דליקה בשבת על מנת להציל (לא רק הצלת נפש אדם). ומבאר שם הגמ': מתניתא דר"ש, דאמר אין דבר משום שבות עומד בפני כתבי הקודש. היינו לדעת רבי שמעון שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה מדרבנן בלבד, מותרת, משום הצלת כתבי הקודש. ונבאר מעט יותר. התורה²⁵ מצווה על איבוד שמות עבודת האלילים מארץ ישראל, ומיד לאחר מכן אוסרת לעשות זאת לה' א-לקינו:

²⁴ מסכת שבת פרק טז הלכה ג.

וּנְתַצְתֶּם אֶת-מִזְבְּחֹתֵם, וְשִׁבְרֹתֵם אֶת-מִצְבְּחֹתֵם, וְאַשְׁרִיֵּהם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ, וּפְסִילֵי
 אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן; וְאִבְדֹתֵם אֶת-שְׁמֵם, מִן-הַמָּקוֹם הַזֶּה. ד. לֹא-תַעֲשׂוּן כֵּן, לֵה'
 אֱלֹקֵיכֶם

עפ"י נפסק בשו"ע²⁶

אָסוּר לְמַחֵק אֶפְלוּ אוֹת אַחַת מִשְׁבְּעָה שְׁמוֹת שְׂאִינָם נִמְחָקִים ... וְאֵלוּ הַשְּׁבָעָה
 שְׁמוֹת: שֵׁם הַהַוְיָה; וְשֵׁם אֲדֹנָי; וְאֵל, אֶל-לוֹהָ, אֶל-לֵהִים; שֶׁ-דֵי; זָ-בָאוֹת. וְיֵשׁ
 גּוֹרְסִין גַּם כֵּן אֶל-הַיְיָ אֲשֶׁר אֶל-הַיְיָ"ה.

מאחר ובכל בית יהודי יש כתבי קודש (לכל הפחות מזוזה), מותר לכבות דליקה
 בשבת בבית, על מנת להציל את כתבי הקודש [ומתוך כך ינצל כל הבית]²⁷. אמנם
 כמה מהראשונים הביאו את דברי הירושלמי הזה להלכה ולא ציינו שהבבלי חולק²⁸,
 גם ברמב"ם²⁹ ובשו"ע³⁰ הדברים לא הובאו להלכה. המגיד משנה³¹ רואה בכך שלא
 הזכירה ברייתא זו בבבלי ראייה לשיטת הרמב"ם שהלכה כרבי יהודה במלאכה
 שאינה צריכה לגופה.

²⁵ דברים פרק יב פסוקים ג-ד.

²⁶ שולחן ערוך חלק יורה דעה סימן רעו סע' ט.

²⁷ לתלוש את המזוזה ממקומה הקבוע בדלת אסור משום שיש בכך מלאכת סתירה (שש"כ מהר"ם שלישיית פרק
 מא הערה מג; וביתר הרחבה שם בפרק ל הערה לז).

²⁸ הרשב"א בחדושויו על המסכת דף קטו עמוד א ד"ה מצילין מפני הדליקה. וכן הר"ן שם בחידושויו. אך
 המרדכי והמאירי כתבו במפורש שהלכה כבבלי.

²⁹ הלכות שבת פרק כג הלכה כו.

³⁰ אורח חיים סימן שלד סע' יב.

³¹ מגיד משנה הלכות שבת פרק כג הלכה כו.

ד. הסבר הגרש"ז אוירבך לחומרא המיוחדת בכיבוי דליקה בשבת³²

ונראה דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו אף על גב שכיבוי הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה אפי"ה אסור לכבות אף על גב שצער גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו ויהפך מעשיר מופלג לעני המחזיר על הפתחים וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות, ועיין גם במ"ש הגאון והאדר"ת ז"ל בקונטרס עובר אורח סי' שלד לענין הצלת כתבי יד וז"ל: "וקצת י"ל דהו"ל ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת נפש רח"ל וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ ז"ל שהי' אבד"ק ביאליסטוק שקרה אסון לכתבי קודש שלו ולא האריך ימים מעגמת נפש לא עלינו" ואפי"ה אסור לכבות, אף על גב דמצינן להרא"ש שכתב בריש פרק שמונה שרצים במי שפרעוש עומד על בשרו בשבת ונושכו "מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו דאינו כמתכוין לצודו אלא כמתעסק שלא ישכנו ואין בו משום איסור טלטול מידי דהוה אקוץ ברה"ר דשרינן בפרק כירה לטלטלו ולהוליכו פחות פחות מד' אמות", ואפי"ה בהפסד מרובה של ממוץ אף על גב שהכאב והצער הוא גדול פי כמה והיה מסכים שיקטעו לו ידו אם ע"י זה ינצל רכושו ואפי"ה אסור, והיינו משום דצער הגוף ממש שאני וכהני תלת דפטור ומותר צידת צבי ונחש ומפיס מורסא, וכן בכיבוי גחלת מסופקני במ"ש בשבת מ"ב ע"א שמותר לכבות גחלת ברה"ר בשביל שלא יזוקו בה רבים, דאפשר דהוא משום דברה"ר כיון דשכיחי ב"י רבים ההיזק יותר מצוי, אבל אין זה דוקא מפני שרבים יזוקו בה בזה אחר זה אלא גם בכה"ג שהגחלת אינה יכולה להזיק

³² שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ז. בשש"כ (מהד' שלישית פ' מא הע' ח) מרחיב טעמים אלו.

אלא לאדם אחד בלבד ולא יותר ג"כ מותר, וכן נראה גם מהרא"ש הנ"ל, וא"כ מ"ש מכיבוי שריפה דאסור אפי' של רבים אף על פי שכולם יצטערו וע"כ דנזק הגוף שאני, אבל בזה שנותן אל לבו ומצטער הרבה אין מתחשבין כלל משום דחשיב כאילו הוא ממית עצמו ולא האש...

ה. הבנה מחודשת בסוגיה

מתוך ט"ל המלאכות האסורות בשבת, ישנן שתי מלאכות השונות מכל היתר במרכיב מרכזי. הראשונה שבהן היא מלאכת הוצאה, הנלמדת ראשונה במסכת שבת במשנה ובתלמוד, אף שמקומה ברשימת סדר המלאכות אחרונה ואף שהיא מלאכה גרועה³³, היינו מלאכה שלא נעשה באמצעותה דבר בגוף החומר אלא רק מסביבו. מלאכה שנייה היא מלאכת ההבערה, ומשתי סיבות היא יוצאת דופן. הראשונה משום שלמ"ד הבערה לחלק יצאת³⁴, יש צד כזה שמלאכת הבערה קלה יותר מכל מלאכות שבת בכך שהעובר עליה נידון כבכל לאו, בארבעים מלקות, ולא בסקילה, כביתר מלאכות שבת. מאידך, העולם רואה במלאכה זו את אבי אבות המלאכות בשבת. יהודים רבים המתקשים בשמירת שבת של ממש, נזהרים לכל הפחות שלא להדליק אש בשבת. אולי משום שזו המלאכה היחידה המפורשת בתורה לאיסור בשבת – "לא

³³ תוספות מסכת שבת דף ב עמוד א ד"ה יציאות השבת.

³⁴ תלמוד בבלי שבת דף ע עמוד א.

תְּבַעְרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת^{35, 36}. אמנם מי שכבר שנה גם תורה שבע"פ למד גם את מלאכת הוצאה מהפסוק³⁷:

הוצאה גופה היכא כתיבא? - אמר רבי יוחנן: דאמר קרא (שמות לו, ו) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בַּמַּחֲנֶה [לְאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אַל יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה לְתַרְוַמַת הַקֹּדֶשׁ וַיִּפְּלֵא הָעַם מִהָבִיא]. משה היכן הוה יתיב - במחנה לוי, ומחנה לוייה רשות הרבים הוא, וקאמר להו לישראל: לא תפיקו ותיתו מרשות היחיד דידיכו לרשות הרבים.

והגמרא שם טורחת לנמק מדוע מדובר בשבת דוקא³⁸. היינו שתי המלאכות היחידות הנלמדות ישירות מפסוקים הם הוצאה והבערה. הוצאה שאינה נחשבת בעיני ההמון למלאכה כלל אף שבתלמוד כשליש מן הדפים העוסקים במלאכות בשבת (מסכתות שבת ועירובין) עוסקות במלאכה זו. והבערה, שהיא בעיני ההמון אבי אבות מלאכות שבת. ואכן היא האש נבראה במוצאי שבת היינו היא מדרגת ביניים בין מעשה בראשית בידי רבש"ע לבין מעשה אדם בימי החול³⁹.

כיון ששקעה חמה במוצאי שבת התחיל החושך ממשמשת ובא. באותה שעה נתיירא אדה"ר אמר שמא אותו שכתוב בו הוא יושפך ראש ואתה תשופנו עקב, בא להזדווג לי ואומר אך חשך יושפני, אתמהא, מה עשה לו הקדוש ברוך הוא זמן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצאת האור ובירך עליה, הה"ד

³⁵ שמות פרק לה פס' ג.

³⁶ אמנם יש גם פסוק "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבְיוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת בְּתַרְיֵשׁ וּבְקִצִיר תִּשְׁבֹּת:" (שמות לד, כא) אך בזה נחלקו ר"ע ורבי ישמעאל במסכת ראש השנה (דף ט עמוד א) אם מדובר בשבת או בשמיטה.

³⁷ תלמוד בבלי מסכת שבת דף צו עמוד ב.

³⁸ וכן דרשו מהפסוק (שמות טז, כט): "...אַל יֵצֵא אִישׁ מִמְקוֹמוֹ בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי: שמשעותו היא 'אל יוציא' תלמוד בבלי מסכת עירובין דף יז עמוד ב.

³⁹ בראשית רבה פרשת בראשית פרשה יב.

(תהלים קלט) ולילה אור בעדני, אתיא כההיא דתני דבי רבי ישמעאל מפני מה מברכין על האור במוצאי שבת בורא מאורי האש, מפני שהוא תחלת ברייתו...

ביחס למלאכת הוצאה, התנו רבים מהראשונים תנאי בהגדרת רה"ר שהופך את המלאכה ללא מעשית כמעט מעולם, מעין 'דרוש וקבל שכר'. הוא התנאי, בלשון המחבר⁴⁰:

אֵיזָה רְשׁוֹת הַרְבִּים, רְחוּבוֹת וְשָׁנְקִים הֶרְחָבִים ט"ז אָמָה וְאֵינָם מְקָרִים וְאֵין לָהֶם חוּמָה, וְאֶפְלוּ יֵשׁ לָהֶם חוּמָה אִם הֵם מְפַלְשִׁים מְשַׁעַר לְשַׁעַר הָיוּ רְשׁוֹת הַרְבִּים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שְׁפָל שְׁאֵין שְׁשִׁים רְבוֹא עוֹבְרִים בּוֹ בְּכָל יוֹם⁴¹ אֵינוֹ רְשׁוֹת הַרְבִּים.

אמנם המחבר הביא את הדעה השניה רק בשם 'יש אומרים', אך כבר כתבו המג"א והט"ז ויתר האחרונים, שדעת רוב הראשונים, או עכ"פ רבים מאד מהם שהלכה כדעה השניה וכך למעשה נוהג רוב הציבור.

יוצא לפי זה שהמלאכה שהתלמוד והשו"ע מתעסקים בה יותר מכל מלאכות שבת, איננה למעשה כלל. הלא דבר הוא!

אחרי כל ההיתרים שמנינו בכיבוי אש בשבת מצד ספק פיקוח נפש גם כשאינו מיידים לפנינו [יחסנו עם הנכרים, מטעני אש שמתפזרים ברשות הרבים, חשמל וגז שמצויים

⁴⁰ שו"ע או"ח סימן שמה סע' ז.

⁴¹ אניח לצורך בירור הסוגי כעת את דברי המשנ"ב כאן שאין מי שאומר 'בכל יום'.

לרוב, (הצלת כתבי הקודש) חשש שמישהו מהמשפחה יקרוס אחרי איבוד רכוש רב כדירה וכד' ⁴²] ברור שברירת המחדל לכבאי היא לכבות כל דליקה שנקרא אליה. אם המלאכות הללו אינן מעשיות, אם כן מה למדנו מקיומן?

ו. לקח מוסרי

בתלמוד ירושלמי ⁴³ מסופר:

מעשה שנפלה דליקה בחצר יוסי בן סימאי בשיחין וירדו בני קוצרה של ציפורין לכבות ולא הניח להן. אמר להן הניחו לגבאי שיגבה חובו. מיד קשר עליו הענן וכיבהו. במוצאי שבת שלח לכל חד מהם סלע ולאפרכוס שלהן חמשים דינר. אמרו חכמים לא היה צריך לעשות כן. ⁴⁴

יוסי בן סימאי מתייחס לדליקה בשבת כ"הניחו לגבאי שיגבה חובו". מעין ברכת איוב ⁴⁵:

⁴² אמנם הגרשז"א סירב להתחשב בזה, אך יתכן שהוא דוקא כלפי בעל הבית שאינו רשאי לכבות. אך במדינה או קהילת ענק, הסבירות לאירוע כזה היא שכיחה מאד ויתכן שלכבאי הרבר נחשב ממש כהצלת נפשות.

⁴³ מסכת שבת פרק טז הלכה ז.

⁴⁴ הסיפור מופיע בירושלמי גם ביומא פרק ח הלכה ה, ובנדרים פרק ד הלכה ט. גם בבלי בגירסא מעט שונה (מסכת שבת דף קכא עמוד א): תנו רבנן: מעשה ונפלה דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי בשיחין, ובאו אנשי גיסטרא של ציפורי לכבות, מפני שאפוטרופוס של מלך היה. ולא הניח מפני כבוד השבת, ונעשה לו נס וירדו גשמים וכיבו. לערב שיגר לכל אחד מהן שתי סלעין, ולאפרכוס שבהן חמשים. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: לא היה צריך לכן, שהרי שנינו: נכרי שבא לכבות אין אומרים לו ככה ואל תכבה. — במהרש"א שם בחידושי אגדות כתב: "ולא הניח מפני כבוד השבת כו". לא אמר משום איסור שבת אפשר שהוא גם ידע דליכא איסורא כדמסיק דאצ"ל אל תכבה אלא משום כבוד שבת בעלמא החמיר על עצמו וכדי שלא יחשדוהו שהוא א"ל כבה וק"ל: "הסברו של המהרש"א תואם לגירסת הספור בבבלי, אך לפי המסופר בירושלמי תגובתו היתה שונה בתכלית: הניחו לבעה"ב שיגבה חובו.

⁴⁵ איוב פרק א פסוק כא.

”וַיֹּאמֶר עָרִם יִצְאֵתִי מִבְּטָן אִמִּי וְעָרִם אָשׁוּב שָׁמָּה, ה' נָתַן וְה' לָקַח יְהי' שֵׁם ה' מְבָרָךְ”

הכל בידו יתברך, ואם שלח דליקה בבית פלוני, חלילה, בעצים ובאבנים, זה רצונו. אל יצא איש ממקומו... — משמע ממקומו הפנימי, מחיבורו עם רבש"ע, במחשבה וברצון.

וכך כתב רבי יעקב יוסף מפולנאה⁴⁶, תלמיד הבעש"ט:

טעם מצוה זו, נ"ל שזכרתי במקום אחר ענין שבת הוא קדושת המחשבה, שאסור להסיח דעתו כל היום מקדושת שבת, קל וחומר מתפילין שאסור בהיסח הדעת (מנחות לו ב) שהוא חותמא, ושבת דפטור מתפילין משום דקדושתו הוא יותר מתפילין, כל שכן שצריך שלא להסיח כל היום מקדושת שבת.

והטעם באמת לזה, כי מכוח דשבת עיקר קדושתו שיקדש מחשבתו בו, כי אדם הוא דוגמת אדם העליון שהוא ז"א, שעלה בשבת בסוד ישראל עלה במחשבה (בר"ר א, ד), ...ואם ח"ו פוגם במחשבה ח"ו, הוא מוציא איש הקדוש ברוך הוא שנקרא איש, ממקומו - ממחשבה עליונה. וז"ש אל יצא, ר"ל אל יוציא, כי כך דרשו בש"ס (עירובין יז ב) לענין הוצאה גם כן, ולדברינו אתי שפיר גם כן, שאל יוציא במחשבתו איש העליון ממקומו ביום השביעי.

א"כ שתי המלאכות הללו מייצגות את השבת יותר מיתר המלאכות. מלאכת הוצאה, בכך שעיקר זכירת השבת היא ברצון ובמחשבה בכך שלא יצא ממקומו הפנימי בקשר אל רבש"ע, ואולי לכן אין כמעט ביטוי מעשה למלאכה זו אלא בעיקר זכר.

⁴⁶ תולדות יעקב יוסף שמות פרשת בשלח.

וכן מלאכת הבערה, שמבחינת הבנת האדם הפשוט, היא הראשונה במלאכות שבת. כבויה של האש מותר בדר"כ כברירת מחדל. משום שמלאכה זו באה ללמדנו עד כמה בשבת אין לנו שייכות פעולה לרכוש כלל. כמו ששנינו במכילתא⁴⁷:
 ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך - וכי איפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים, אלא שבות כאלו כל מלאכתך עשויה. ד"א שבות ממחשבת עבודה.

מה שכרו של יוסי בן סימאי היה, "מיד קשר עליו הענן וכיבהו". בבתי העץ או החומר שהיו בזמנם, כשפרצה דליקה ברמה כזו שנצרכו להזעיק עזרה והספיקו לבוא מהכפר הסמוך, וכל מה שיכלו לכבות היה בדליי מים, יש לשער כי לא היה כל כך מה להציל. א"כ מה הועיל הענן לרכושו, לא ברור לי. אך מה שכן ברור שהיה כאן אות משמים, כי כבודה של השבת אכן מצפה לדבקות אמונה שהכל מאתו יתברך, ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. ה' עוז לעמו יתן.... ובעזרת ה', גם ה' יברך את עמו בשלום.

וכמו שהמכילתא אומר במקום אחר⁴⁸:

ששת ימים יעשה מלאכה. כתוב אחד אומר ששת ימים יעשה מלאכה, וכתוב אחד אומר (שמות כ, ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, ששת ימים יעשה מלאכה, מלאכתן נעשית על ידי אחרים, וכן הוא אומר (ישעיה סא, ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם, וכשאינן ישראל עושין רצונו של מקום, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מלאכתן נעשית על ידי עצמן, ולא עוד אלא אפילו מלאכת אחרים נעשית על ידן.

⁴⁷ מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז.

⁴⁸ מכילתא דרבי ישמעאל כי תשא - מסכתא דשבתא פרשה א.